

TÜRKİYE’DE İŞÇİ SINIFI VE İŞSİZLİK

AKP’nin iktidarda olduğu 2002-2012 döneminde Türkiye’de nicel olarak bakıldığında epeyce gelişmiş bir işçi sınıfı vardı. Türkiye İstatistik Kurumu’nun verilerine göre, gelir getirici bir işte çalışanlar içinde ücretlilerin oranı yüzde 60’ı aşmıştı. Bu insanların çok büyük bölümü, tek geçim kaynağı aldıkları ücret olan insanlardı. 1970’li ve 1980’li yıllarda işyerlerinde ücretli olarak çalışanların önemli bölümünün kırsal kesimle bağları sürüyor; bu ilişki sayesinde ek gelir elde edilebiliyordu; ücretli olarak çalışanlar içinde tam olarak mülksüzleşmemiş kesimler, sınıf bilincinin ve dayanışmasının gelişmesinde önemli bir engel oluşturuyordu. 2000’li yıllarda yarı-mülksüzleşmiş unsurların işçi sınıfı içindeki önemi iyice azaldı.

Ancak bu dönemde güçlü bir sınıf hareketinden söz etmek olanaklı değildir. Bunun en önemli nedenleri kitabın “Giriş” bölümünde ele alınmıştır. Sınıf hareketinin zayıflığına ilişkin nesnel nedenlere, bu dönemde etnik kimliğin ve inanç kimliğinin öne çıkarılması da eklenebilir. Etnik kimlik ve inanç kimliği öne çıktıkça sınıf kimliği geri plana itildi; ancak Tekel eylemi gibi, mutlak yoksullaşma ve hak kaybı tehdidinin çok büyük olduğu durumlarda sınıf kimliği kendiliğinden ön plana çıktı.

Bu dönemde sınıf dayanışması da çok zayıftı. Çeşitli işyerlerinde gelişen direnişlere diğer işyerlerindeki işçilerden önemli bir destek gelmedi. Tekel eylemi bir istisnadır. Aynı sendikaya bağlı işyerlerindeki işçiler arasında da etkili bir sınıf dayanışmasından söz etmek olanaklı değildi. Bu olumsuz durum da daha önce değinilen nedenlere bağlanabilir. Özellikle işsizlik korkusu, büyüyen kredi kartı ve tüketici kredisi borçları, sosyalist/komünist hareketin işçi sınıfı içinde etkili olamayışı gibi nedenler önemliydi. Sendikaların ise işçi sınıfının geniş kesimlerini duyarlı kılma, bilgilendirme, bilinçlendirme gibi bir çabaları hiç olmadı. Gerçekleştirilen eylemlerin çok büyük bölümü etkisiz kaldı. Konfederasyonlar, aldıkları kararlara uymayan sendikalara, sendikalar ise kararlara uymayan yerel yöneticilere ve üyelere herhangi bir yaptırım uygulamadı. Sendikaların birçok eylemi, “dostlar alışverişte görsün” anlayışıyla “yapılmış gibi” gerçekleştirildi. İşçi sınıfının çok büyük bölümleri bu süreçte son derece edilgen, etkisiz, örgütsüz ve güçsüz konumdaydı. Resmi verilere göre bile 15 milyon üzerinde ücretlinin bulunduğu koşullarda son derece sınırlı sayıda işçinin/memurun yaptığı eylemlerden hareketle iyimser yorumlar yapmak yanlıştır. Türkiye işçi sınıfı 2002-2012 döneminde toplumsal ve siyasal gelişmelerde bağımsız bir güç olarak etkili olamadı.

Bu bölümde, Türkiye işçi sınıfının durumu ve işsizlik ele alınmaktadır.

Türkiye’de İşçi Sınıfının Durumu

Türkiye’de işçi sınıfının nicel boyutlarını ölçmede kullanılabilecek en önemli kaynak, Türkiye İstatistik Kurumu’nun (TÜİK) hanehalkı işgücü anketleri sonuçlarıdır. 2000 yılına kadar yapılan nüfus sayımlarında nüfusun iktisadi ve sosyal durumuna ilişkin sorular sorulmakta ve elde edilen yanıtlar ayrı bir kitap olarak basılmaktaydı. Ancak daha sonraki yıllarda bu uygulama kaldırıldı ve kullanılabilecek tek önemli kaynak olarak hanehalkı işgücü anketi sonuçları kaldı.

Hanehalkı işgücü anketlerinin sonuçlarına göre, Türkiye hızlı bir işçileşme süreci yaşamaktadır.

TÜİK tarafından 15 Şubat 2012 günü yayımlanan hanehalkı işgücü istatistiklerine göre, 2011 yılı Kasım ayında Türkiye’de 24,3 milyon kişi gelir getirici bir işte çalışıyordu. Gelir getirici bir işte çalışan 24,3 milyon kişinin 15,3 milyonu (yüzde 63,0) ücretli, 1,2 milyonu (yüzde 5,1) işveren, 4,6 milyonu kendi hesabına çalışan (yüzde 19,0) ve 3,1 milyonu ücretsiz aile çalışanıydı (yüzde 12,8).

Devlet İstatistik Enstitüsü’nün 1988 Ekim verilerine göre, Türkiye’de bu tarihte 7,2 milyon ücretli bulunuyordu ve bu kişilerin gelir getirici bir işte çalışanlara oranı yüzde 40,4 düzeyindeydi. Türkiye’de ücretlilerin sayısı 1988-2011 döneminde iki katının üstüne çıktı, oranı ise yüzde 40’tan yüzde 63’e yükseldi.

TÜİK verilerinde çocuk, ev kadını, öğrenci, emekli, engelli gibi gözüken ve sayıları giderek artan bir kesim ise, gerek kayıtdışı işletmelerde, gerek evlerde ücretli olarak çalışmaktadır. Birçok ücretli, “taşeron” adı altında istihdam edilmektedir.

TÜİK verilerinde “ücretli” olarak çalıştığı belirtilenler, çok kaba bir tanımla “işçi sınıfı” olarak ele alınabilir.

Türkiye’de ücretlilerin bir bölümü hâlâ tam olarak mülksüzleşmemiştir; işçilikten elde ettiği gelirin yanı sıra mülk sahipliğinden kaynaklanan ek geliri de vardır. Ancak bu ara konumda olanların sayısı ve oranı düşmektedir.

Diğer taraftan, esas gelir kaynağı “kendi hesabına çalışmak” olan bazı kişiler de, dönem dönem işçi olarak çalışabilmektedir. Tarlasından elde ettiği gelir yetmeyen bir köylünün yazın bir inşaat şantiyesinde işçilik yapması mümkündür. Ancak ücret geliri elde edenler arasında esas işi ücretlilik olmayanların önemi giderek azalmaktadır.

Bu kitapta, “işçi sınıfı” tanımı yapılırken, “üretken emek” ve “üretken olmayan emek” tartışmasına da girilmemekte; üretim araçları mülkiyetinden kopmuş ve belirleyici geçim kaynağı işgücü satışından elde edilen ücret olan kişiler, meslek, bağlı bulunulan hukuki statü, işkolu, v.b. ayrımlar dikkate alınmadan, “işçi sınıfı” olarak nitelendirilmektedir.

2010 yılı hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına göre, Türkiye’de gelir getirici bir işte çalışanların işteki duruma ve bölgelere göre dağılımı (000 kişi) aşağıda sunulmaktadır.¹

Bölgeler	Toplam	Ücretli	Kendi Hesabına Çalışan ve İşveren	Ücretsiz Aile Çalışanı
Toplam	22.594	13.762	5.750	3.083
İstanbul	3.947	3.265	655	27
Batı Marmara	1.156	635	331	190
-Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	588	366	151	71
-Balıkesir, Çanakkale	568	269	180	119
Ege	3.276	1.968	832	476
-İzmir	1.303	938	270	95
-Aydın, Denizli, Muğla	1.013	545	292	175
-Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	960	485	270	206
Doğu Marmara	2.193	1.530	466	197
-Bursa, Eskişehir, Bilecik	1.140	853	209	78
-Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	1.053	677	257	119
Batı Anadolu	2.193	1.529	486	178
-Ankara	1.442	1.155	249	38
-Konya, Karaman	751	374	237	140
Akdeniz	3.004	1.659	862	483
-Antalya, Isparta, Burdur	984	500	289	194
-Adana, Mersin	1.173	692	308	173
-Hatay, K. Maraş, Osmaniye	847	466	265	116
Orta Anadolu	1.085	570	320	196
-Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	455	217	145	92
-Kayseri, Sivas, Yozgat	631	353	174	104
Batı Karadeniz	1599	674	484	441
-Zonguldak, Karabük, Bartın	378	173	117	88
-Kastamonu, Çankırı, Sinop	287	115	81	90
-Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	934	385	286	263
Doğu Karadeniz (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane)	1.037	351	422	264
Kuzeydoğu Anadolu	658	223	204	231
-Erzurum, Erzincan, Bayburt	354	125	102	126
-Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	304	98	101	105
Orta Doğu Anadolu	900	408	269	223
-Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	485	215	146	123
-Van, Muş, Bitlis, Hakkari	415	193	122	100
Güneydoğu Anadolu	1.547	950	421	176
-Gaziantep, Adıyaman, Kilis	614	376	163	75
-Şanlıurfa, Diyarbakır	563	353	153	57
-Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	370	221	105	44

Bu verilere göre, çok kaba bir tanımla “işçi sınıfı”nın yüzde 23,7’si İstanbul’dadır. İstanbul’da gelir getirici bir işte çalışanların yüzde 82,7’si işçi sınıfındandır. Ankara’da 1,2 milyon ücretli vardır. Ankara’da gelir getirici bir işte çalışanların yüzde 80,1’i ücretlidir. Ankara’daki ücretliler, işçi sınıfının yüzde 8,4’ünü oluşturmaktadır. Batı Marmara’da ücretlilerin oranı yüzde 55’tir. Bu bölgede kendi hesabına çalışanlar ve ücretsiz aile çalışanları hâlâ ortalamasının üstündedir. Ege bölgesinde ücretlilerin oranı yüzde 60’tır. Bu bölgede ücretlilerin oranını Türkiye ortalamasının üzerine İzmir çıkarmaktadır. Doğu Marmara’da ücretlilerin oranı yüzde 70’tir. Doğu Karadeniz ve Kuzeydoğu Anadolu’da ücretlilerin oranı yüzde 34 düzeyindedir. Bu bölgelerde iş olanaklarının sınırlı olması nedeniyle, iş bulma umuduyla büyük kentlere göç verilmektedir.

Türkiye işçi sınıfının sayısındaki artışın nedeni, küçük burjuvazinin hızla mülksüzleşmesidir. Küçük meta üreticisi köylülüğün durumu ve tarıma yönelik politikalar dikkate alındığında, önümüzdeki yıllarda öncelikle tarımdaki ücretsiz aile çalışanlarının önemli bir bölümünün kentlerde iş aramaya başlayacağı söylenebilir. Esnaf-sanatkar da özellikle büyük sermayenin perakende ticarete girmesiyle ve büyük alışveriş merkezlerinin sayısının artmasıyla birlikte tasfiye olmaktadır.

Türkiye’de işçi sınıfının boyutları, yalnızca TÜİK verilerinde işgücü içine dahil edilen nüfusun yüzde 63’ü ile sınırlı değildir. Mevsimlik işçiler, eve-iş-verme veya “evde çalışma” düzeni içinde çalışanlar, ücretli olarak tam zamanlı veya kısmi zamanlı olarak çalışan emekliler, öğrenciler ve hatta çalışması yasakken “çırak” adı altında sömürülen çocuklar da dikkate alındığında, Türkiye’de ücretlilerin oranının yüzde 65-70 dolaylarında olduğu söylenebilir.

¹ TÜİK (2011), *Hanehalkı İşgücü İstatistikleri-2010*.

Türkiye işçi sınıfının çeşitli özelliklerine ilişkin en son ayrıntılı veri kaynağı, hanehalkı işgücü anketi 2010 yılı ortalamalarıdır.

2010 yılında gelir getirici bir işte istihdam edilen 22,6 milyon kişinin yüzde 60,9'luk bölümü ücretlilerdi (13,8 milyon kişi). Bu kişilerin eğitim durumlarına göre dağılımı aşağıda sunulmaktadır (000 kişi):

Okuma yazma bilmeyen	194
Okuma yazma bilen, fakat okul bitirmemiş	423
İlkokul mezunu	4.151
İlköğretim mezunu	1.222
Ortaokul veya dengi meslek okulu mezunu	1.247
Genel lise mezunu	1.669
Lise dengi meslek okulu mezunu	1.713
Yüksek öğretim mezunu	3.143

2010 yılında ücretlilerin sektörlere göre dağılımı da aşağıda sunulmaktadır (000 kişi):

Tarım-ormancılık	527
Madencilik ve taşocakçılığı	111
İmalat sanayi	3.595
Elektrik, gaz ve su	113
İnşaat ve bayındırlık işleri	1.131
Toptan ve perakende ticaret	1.898
Ulaştırma ve depolama	672
Konaklama ve yiyecek hizmetleri	790
Bilgi ve iletişim	168
Finans ve sigorta faaliyetleri	257
Gayrimenkul faaliyetleri	26
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	289
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	725
Kamu yönetimi, savunma, zorunlu sosyal güvenlik	1.292
Eğitim	1.007
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faaliyetleri	571
Kültür, sanat, eğlence, dinlence ve spor	74
Diğer sosyal ve kişisel hizmet	517

2010 yılında 13,8 milyon ücretlinin 3,3 milyonu kadındı. Ücretli kadınların 1,2 milyonu bir yüksek öğretim kurumu mezunuydu. Kadın ücretlilerin 763 bini imalat sanayinde, 474 bini eğitimde, 412 bini ticarete ve 322 bini de sağlık hizmetlerinde istihdam ediliyordu.

Türkiye'de ücretlilerin çocuk sayısına ilişkin kapsamlı veri yoktur. TİSK'in 2010 yılı sonu itibariyle 184,5 bin işçiyi kapsayan verilerine göre, işçilerin yüzde 19,9'u bekar; yüzde 11,6'sı çocuksuz evliydi; yüzde 23,5'i 1 çocuklu; yüzde 30,4'ü 2 çocuklu; yüzde 10,5'i 3 çocuklu; yüzde 4,0'ü 4 ve daha fazla çocuklu.

Türkiye'de işçilerin işyeri kıdemlerine ilişkin yayımlanmış veriler, Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu'na bağlı işveren örgütlerinin istihdamıyla sınırlıdır. 206 bin dolayında kişiyi kapsayan verilere göre, 2010 yılı sonu itibariyle çalışanların yüzde 12,0'sinin kıdemi 1 yılın altındaydı. Çalışanların yüzde 36,1'inin kıdemi 1-5 yıl, yüzde 19,6'sının kıdemi 6-10 yıl, yüzde 17,5'inin kıdemi 11-15 yıl, yüzde 7,8'inin kıdemi 16-20 yıl, yüzde 5,2'sinin kıdemi 21-25 yıl ve yüzde 1,8'inin kıdemi de 26 ve daha fazla yıldır.²

Türkiye'de yasal haftalık çalışma süresi, işçi statüsünde istihdam edilenler için 45 saat, memur ve sözleşmeli personel statülerinde istihdam edilenler için 40 saattir. 2010 yılı hanehalkı işgücü anket sonuçlarına göre, 13,8 milyon ücretlinin anket tarihinde işbaşında olan 13,4 milyonunun 1 milyon 791 bini haftada 40 saatin altında bir süre çalışıyordu. Haftalık fiili çalışma süresi 60 saat ve daha uzun olanların sayısı ise 3,8 milyondur. Yürürlükteki çalışma mevzuatına göre, işçi statüsünde çalıştırılanlar haftalık çalışma süresinin üzerindeki süreler için en az yüzde 50 oranında bir fazla çalışma zammından yararlanma hakkına sahiptir. Özellikle toptan ve perakende ticaret, oteller ve lokantalar ve inşaat sektörlerinde haftalık fiili çalışma süresi 45 saatin üzerindedir. Bu işyerlerinde genellikle fazla çalışma ücreti ödenmiyordu.

Türkiye'de ücretlilerin işyeri büyüklüğüne göre dağılımı konusunda TÜİK hanehalkı işgücü anketi 2010 yılı sonuçları aşağıda sunulmaktadır:

İşyeri Büyüklüğü	Ücretli Sayısı (000)
1 – 4 ücretli	2.864

² TİSK, 2010 Çalışma İstatistikleri ve İşgücü Maliyeti, Ankara, 2012, s. 9.

5 - 9 ücretli	1.875
10 – 24 ücretli	1.692
25 – 49 ücretli	2.547
50 ve + ücretli	4.784

Türkiye’de büyük işyerleri de bulunmakla birlikte, küçük işyerleri de yaygınlığını konumaktadır. Küçük işyerlerinde sınıf bilincinin gelişmesi ve örgütlenme çok zordur. Küçük işyerlerinde sınıf bilincinin gelişmesine katkıda bulunabilecek bir girişim, sendikaların veya siyasal örgütlerin önderliğindeki derneklerdir. Organize sanayi bölgelerinde veya küçük işyerlerinin yoğun olduğu semtlerde oluşturulacak dernekler, işçilere hukuki yardım sağlayabilir, sınıf bilinci ve dayanışmasının gelişmesine katkıda bulunabilir. Ancak bu tür örgütlenme girişimleri çok azdı ve hiç etkili olmadı.

Sosyal Güvenlik Kurumu istatistiklerine göre, sigortalıların işyeri büyüklüğüne göre dağılımı aşağıda sunulmaktadır:³

İşyerinde Çalışan Zorunlu Sigortalı Sayısı	Bu İşyerlerindeki Toplam Zorunlu Sigortalı Sayısı
1-3 kişi	1.348.737
4-6 kişi	950.693
7-9 kişi	692.727
10-19 kişi	1.375.973
20-29 kişi	791.636
30-49 kişi	1.033.672
50-99 kişi	962.896
100-499 kişi	1.987.277
500-999 kişi	460.959
1000 ve daha fazla kişi	426.240
Toplam	10.030.810

TÜİK hanehalkı işgücü anketi 2010 yılı sonuçlarına göre, 13,8 milyon ücretlinin yüzde 25,7’si kayıtdışı çalıştırılıyordu. Tarımda kayıtdışılık oranı yüzde 86,4, sanayide yüzde 28,5 ve hizmetlerde yüzde 20,1 idi.

AKP iktidarları döneminde kayıtdışı istihdamda ciddi bir daralma yaşandı. Sigortalı işçi sayısı 2002 yılında 5,2 milyon iken 2010 yılında 10,0 milyon oldu.

Türkiye’de hızlı bir mülksüzleşme yaşanmaktadır. Diğer bir deyişle, işçilerin önemli bir bölümü ilk kuşak işçidir. Bu durum, sınıf kimliğinin öne çıkmasını, sınıf bilincinin gelişmesini yavaşlatmaktadır. Ayrıca, Türkiye’deki bazı ekonomik, toplumsal ve siyasal gelişmeler, işçilerin etnik kimliğinin ve inanç kimliğinin öne çıkmasına, sınıf kimliğinin geri plana itilmesine yol açabilmektedir. İşçilerin nicel durumundaki güçlenme, hemen ve kendiliğinden bir sınıf kimliği hakimiyetine yol açmamaktadır.

Türkiye’de 15 milyon dolayındaki ücretlinin 3 milyonu kamu kesiminde istihdam edilmektedir. Kamu kesimindeki istihdam, “memur”, “sözleşmeli personel”, “daimi işçi”, “geçici işçi”, “geçici personel” gibi statülerdedir.

2011 yılında kamu idarelerinde 1,8 milyon memur, 291 bin sözleşmeli personel, 156 bin işçi vardı. AKP döneminde bu kuruluşlardaki sürekli işçi sayısı 304 binden 156 bine düşerken, memur sayısı 1,7 milyondan 1,8 milyona, sözleşmeli personel sayısı da 146 binden 291 bine yükseldi.

Kamu İdarelerindeki Kadro ve Pozisyonların Yıllara Göre Dolu Kadro Dağılımı⁴

Yıllar	Memur	Sözleşmeli Personel	Sürekli İşçi	Kapsam Dışı Personel	Toplam
2003	1.670.157	146.316	304.039	6.309	2.155.492
2004	1.672.374	124.997	306.833	5.067	2.135.639
2005	1.686.689	134.615	252.121	4.520	2.099.368
2006	1.695.180	132.553	199.890	3.603	2.041.088
2007	1.717.267	188.875	197.746	3.819	2.119.071
2008	1.724.486	212.581	206.556	3.200	2.154.789
2009	1.727.376	236.801	205.848	3.268	2.181.169
2010	1.776.412	262.555	226.820	3.096	2.276.688
2011	1.824.628	291.155	156.451	1.807	2.274.041

³ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Çalışma Hayatı İstatistikleri-2010*, Ankara, 2011, s.50.

⁴ Devlet Personel Başkanlığı

Türkiye’de özelleştirmeler öncesinde kamu iktisadi teşebbüslerinde çok sayıda işçi, memur ve sözleşmeli personel çalıştırılırdı. Özelleştirmelerle birlikte bu kuruluşlardaki istihdamda ciddi bir daralma yaşandı.

Emperyalist güçlerin Türkiye’den önde gelen taleplerinden biri sosyal devletin küçültülmesiydi. Bunun bir sonucu da, özellikle halka hizmet sunan kamu kurum ve kuruluşlarında çalışanların sayısının azaltılmasıydı. AKP iktidarları döneminde işletmeciler KİT’lerde istihdam edilen personel sayısı çarpıcı bir biçimde azaltıldı.

KİT’lerde ve özelleştirme programına alınmış kuruluşlarda 1990 yılındaki 643 binlik toplam istihdam, 2011 yılında 181 bine gerilemişti. İstihdamda en önemli daralma, kapsam içi işçilerde görüldü. Kapsam içi işçilerin sayısı, kapsamlı özelleştirmelerin başlaması öncesinde (1990 yılında) 349 bin iken, 2002 yılında 190 bine geriledi; AKP iktidarları döneminde iyice azalarak 2011 yılında 81 bine düştü. Geçici işçilerin sayısı da 1990 yılında 73 bin iken 2002 yılında 41 bine, 2011 yılında da 11 bine geriledi.

KİT’lerin ve Özelleştirme Programındaki Kuruluşların İstihdamı⁵

	Memur	Sözleşmeli	Kapsam	Kapsam	Geçici	Toplam
		Personel	İç İşçi	Dışı İşçi	İşçi	
1990	27.074	185.083	349.053	8.810	73.038	643.058
2001	10.064	134.286	207.434	17.713	51.382	420.879
2002	9.629	128.447	190.098	15.279	40.651	384.104
2003	9.083	120.691	188.242	17.549	25.529	361.094
2004	7.898	108.029	166.417	17.855	29.511	329.710
2005	7.012	86.870	119.900	4.033	29.447	247.262
2006	6.731	85.016	104.873	3.261	25.879	225.760
2007	7.013	84.356	114.115	3.393	14.139	223.016
2008	5.906	83.041	110.353	2.932	7.704	209.936
2009	5.735	81.003	103.689	3.652	7.510	201.589
2010	6.307	78.813	90.241	2.950	7.826	186.137
2011/	6.096	76.053	81.344	3.135	11.189	181.225

3.çeyrek

Yüksek Denetleme Kurulu raporlarına göre Türkiye Taşkömürü Kurumu’nda 2002 yılında 15.761 işçi istihdam ediliyordu. 2006 yılında bu sayı 10.611’e düştü. Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu’nda 2002 yılında 13.311 işçi çalıştırılıyordu. Bu sayı 2006 yılında 9.152’ye indi. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.’nde 2002 yılında 15.215 olan işçi sayısı, 2006 yılında 10.357 oldu.⁶

Türkiye’de sendikacılığın gelişmesinde kamu sektörünün özel bir yeri oldu. Kamu sektörü sendikalaşmada öncülük yaptı. Kamu sektöründe 1960’lı ve 1970’li yıllarda alınan yüksek ücret zamları, özel sektör işçilerinin sendikalaşmasını teşvik etti. Kamu kesimi, kanunların, tüzüklerin, yönetmeliklerin ve bağlanmış toplu iş sözleşmelerinin uygulanmasında da özel sektör işyerlerine örnek oluşturdu. Türkiye işçi sınıfı tarihinde özel bir yeri olan 1989 Bahar Eylemleri tümüyle kamu kesimi işçileri tarafından gerçekleştirildi. 1990’lı ve 2000’li yıllarda memur ve sözleşmeli personel statülerinde istihdam edilen kamu görevlilerinin örgütlenmeleri ve mücadeleleri de işçi sınıfı tarihinin önemli sayfalarını oluşturdu.

İşsizlik

Türkiye’nin günümüzde emekçi sınıf ve tabakalar açısından en önemli sorunlarından biri işsizliktir. İşsizlik hem işsiz kalan kişi ve ailesi için önemli bir sorundur, hem de işçi sınıfı mücadelesini zayıflatan en önemli etmenlerden biridir. İşsizlik (geçimini işgücünü satmakla sağlayan kişinin işgücünü satma olanağından yoksun kalması durumu) iş sahibi insanları ürkütmekte, mücadele dışına çekmektedir.

Türkiye’de sendikacılık hareketinin en önemli eksikliklerinden biri, sendikacılık hareketine bu kadar büyük darbe indiren işsizlikle ilgili hiçbir ciddi çalışma yapmamalarıdır. Sendikaların büyük çoğunluğu, Türkiye’deki işsizlerle ilgilenmemenin ötesinde, kendi üyelerinden işsiz kalanlarla da ilgilenmemekte, onlarla en kısa sürede üyelik ilişkisini kesmenin yollarını aramaktadır.

Sendikacılık hareketi bu konudaki duyarsızlık, bilgisizlik ve vurdumduymazlıktan kurtulmadan, temel sorunlarının çözümü doğrultusunda adım atamaz. Günümüzde işsizlikle ve işsizliği yaratan emperyalizmle ve kapitalist düzenle mücadele edilmeden, sendikaların güç kazanması olanaklı değildir.

⁵ www.hazine.gov.tr. Kapsanan kuruluşlar şunlardır: MKEK, Eti Maden, TTK, TKİ, EÜAŞ, TEİAŞ, TETAŞ, TEMSAN, TEDAŞ, TPAO, BOTAŞ, TMO, ÇAYKUR, TİGEM, DMO, TCDD, TÜVASAŞ, TÜDEMSAŞ, PTT, DHMİ, KEGM, Sümer Holding, EBK, TDI, TŞFAŞ, TTA, KBİ.

⁶ Yüksek Denetleme Kurulu.

Diğer taraftan, Türkiye’de işsizlerin örgütlenme geleneği de yoktur. Çeşitli siyasal örgütlerin işsizleri örgütlenme girişimleri de başarısız kalmıştır.

İşçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin işsizlik karşısında ilgisizliği, güçsüzlüğü ve çaresizliği sınıf hareketini zayıflatmaktadır. Diğer taraftan, işsiz kişinin etnik kimliğini veya inancını öne çıkararak iş bulmaya çalışması da sınıf hareketine yeni bir darbe indirmektedir.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), bir kişiyi işsiz olarak tanımlayabilmek için, o kişinin çalışma yeteneğine sahip olması, çalışmak istemesi ve aktif olarak iş araması koşullarının birlikte bulunmasını öngörmektedir. Ayrıca, hanehalkı işgücü anketinin yapıldığı tarihten önceki belirli bir süre içinde bir saat bile bir işte çalışmış olanlar, işsiz sayılmamaktadır. 2003 yılında kabul edilen 4857 sayılı İş Kanunu sonrasında kısmi zamanlı çalışmanın daha da yaygınlaşmış olması, işsiz sayısının azaltılmasına katkıda bulunmaktadır.

TÜİK tarafından gerçekleştirilen ve 15 Şubat 2012 tarihinde açıklanan hanehalkı işgücü anket sonuçlarına göre, 2011 yılı Kasım itibarıyla Türkiye’de 2,4 milyon işsiz vardı. Bu kişilerin işgücüne oranı ise yüzde 9,1 idi.

Ancak bu rakam, ülkemizdeki gerçek işsiz sayısını vermemektedir. TÜİK’in, “iş aramayıp çalışmaya hazır” olarak nitelendirdiği insan sayısı 1,8 milyondur. Mevsimlik işçiler de buna eklendiğinde yaklaşık 2 milyonluk bir işsiz kitlesi, TÜİK’in verilerine işsiz olarak gözükmemektedir. Bu veriler de dikkate alındığında, Türkiye’de işsiz sayısının 5 milyona yakın, işsizlik oranının da yüzde 20’ye yakın olduğu söylenebilir.

Türkiye’de bu süreçte gizli işsizlik ve eksik istihdam da artmaktadır. TÜİK verilerine göre “gelir getirici bir işte çalışıyor” gözükenlerin bir bölümü, yapılan işe marjinal katkısı çok düşük olan gizli işsizler veya eğitim gördükleri alanın veya uzmanlık alanının dışında istihdam edilen kişilerdir; ayrıca kısmi zamanlı çalışma içinde olanların sayısı da artmaktadır (eksik istihdam).

Türkiye’de işsizliğin çeşitli nedenleri vardır. 2002-2012 döneminde bu nedenler daha da önem kazanmış ve etkisini artırmıştır. Ancak kullanılan bazı yöntemlerle işsizliğin gerçek boyutu gizlenmeye çalışılmaktadır.

İşsizlik, işgücünü satmak isteyen ve satamayan insanlar için geçerlidir. Bu nedenle işsizlik, kişilerin üretim araçları mülkiyetinden kopmasıyla, diğer bir deyişle, “mülksüzleşmeleriyle” yakından bağlantılıdır.

Mülksüzleşen kırsal kesim üreticileri kentlere göç ederek işsizler ordusunun saflarına katılmaktadır.

Benzer bir durum kentlerdeki küçük üreticiler için de geçerlidir. Onlar da, özellikle büyük sermayenin perakende ticarete girmesiyle birlikte, hızlı bir biçimde tasfiye olmaktadır.

Bu durum, Türkiye’deki işsizliği, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki işsizlikten ayırmaktadır.

Emperyalist güçlerin dayattığı politikalar, kırsal bölgelerde hızlı bir mülksüzleşmeye ve işsizliğin artmasına yol açtı.

Türkiye’de Tekel’in özelleştirilmesi onbinlerce tütün üreticisi aileyi tarımın dışına itti. Tütün üretimi entansif tarımdır; küçük ve kıraç arazilerde yapılan tütün tarımıyla bir ailenin geçimi sağlanabilir. Bu ailenin tütün üretiminin dışına itilmesi durumunda, bu araziyle geçimlerini sağlamaları mümkün değildir. Nitekim, tütün üretiminin dışına itilen ailelerin çok büyük bölümü kentlere göç etmek zorunda kaldı.

Benzer bir durum şeker pancarı üreticileri için geçerlidir. Aşırı değerli TL nedeniyle kaçak şeker ithalatının artması, nişasta bazı tatlandırıcıların pazar payının artırılması ve şeker fabrikalarının bir bölümünün özelleştirilmesi, onbinlerce şeker pancarı üreticisinin mülksüzleşmesine ve işsizler ordusunun saflarına katılmasına neden oldu.

Kentlerde ise esnaf ve sanatkarın tasfiyesi son dönemde daha da hızlandı. Açılan her yeni hipermarket, yüzlerce bakkal, manav ve kasabın dükkanının kapanmasına veya el değiştirmesine yol açtı. Hükümetin izlediği büyük sermaye yanlısı politika, bu alandaki mülksüzleşme sürecinin daha da hızlanarak süreceğini göstermektedir.

Türkiye’de işsizliği artıran diğer bir etmen, 24 Ocak 1980 tarihinden itibaren ihracata dönük sanayileşme modelinin benimsenmesi ve iç pazarın dış rekabete açılmasıdır. Bu süreçte, Avrupa Birliği ile 1 Ocak 1996 tarihinde girilen gümrük birliği ilişkisinin de belirleyici önemi vardır. Böylece AB üreticilerinin elinde kalan mallar Türkiye’de pazarlandı, Türk sanayicisi ve esnaf-sanatkarı büyük darbe yedi. Bunun sonuçlarından biri ise, işsizliğin artmasıdır.

İşsizliğin artmasında ithalatın etkisini güçlendiren diğer bir etmen ise, 2001 yılından itibaren ABD ve AB’nin dayatmalarıyla uygulanmaya başlayan ve AKP iktidarları döneminde kararlı bir biçimde sürdürülen aşırı değerli TL ve yüksek faiz politikasıdır.

AKP’nin iktidara geldiği 2002 yılı Kasım ayında 1 ABD Doları 1,64 TL’ye eşitti. 2002 Kasım’ından 2012 Şubat’ına kadar Türkiye’de enflasyon yaklaşık yüzde 120 oldu. Türkiye’de ihracatçıların bu dönemde rekabet güçlerini koruyabilmeleri için 1 ABD Dolarının yaklaşık 3,60 TL olması gerekiyordu. Ancak 2012 Şubat sonunda 1 ABD Doları yaklaşık 1,75 TL’ye eşitti. Diğer bir deyişle, TL, AKP iktidarları döneminde, ABD Doları karşısında aşırı değer kazandı. Bu aşırı değerlilik durumu Türkiye’nin ithalatının hızla artmasına yol açtı. İhracat ise daha yavaş arttı. İhracatın ithalatı karşılama oranı düştü. Türkiye’nin döviz gereksinimi hızla arttı. Bunun göstergesi olan cari açık rekor düzeylere yükseldi. Cari açığın büyümesi ise Türkiye’nin dışa bağımlılığını (iktisadi ve siyasi) iyice artırdı.

Aşırı değerli TL, Türkiye’de enflasyonun kontrol altına alınmasında da kullanıldı. Merkez Bankası’nın temel görevi, fiyat istikrarının sağlanması ve sürdürülmesi oldu.

İthalatın ucuzlaması ve hızla artması, Türkiye'deki üreticileri büyük sıkıntıya soktu. Ayrıca ihracat zorlaştı. Her iki gelişme de birçok işletmenin kapanmasına ve işsizliğin artmasına yol açtı. Ayrıca birçok işletme de, hem gümrük birliği, hem de aşırı değerli TL nedeniyle, uluslararası rekabete dayanabilmek için işçileri sendikasılaştırma, iş sağlığı ve güvenliği önlemlerini dikkate almama, taşeron kullanma, kaçak yerli ve yabancı işçi çalıştırma gibi yöntemlere başvurdu.

Türkiye'de sendikalar, aşırı değerli TL'nin Türkiye'de sanayiye nasıl çökerttiği ve işçi sınıfının ve üyelerinin yaşamlarını ne derecede zorlaştırdığı gerçeğini görmediler; bu konuda tam bir bilgisizlik ve duyarsızlık sergilediler. Sendikacıların ve işçilerin/memurların büyük çoğunluğu, aşırı değerli Türk Lirasının Türkiye ekonomisinin gücünün göstergesi olduğunu sanıyordu.

Türkiye'de sendikalar, gümrük birliğinin Türkiye'de yarattığı sorunlar konusunda da tam bir bilgisizlik ve duyarsızlık sergilediler. Sendikaların çoğu, Türkiye'nin Avrupa Birliği emperyalizmine daha da bağımlı kılınmasına ve AB'ye kaynak aktarımının artmasına yol açan gümrük birliği ilişkisinin sona erdirilmesini talep etmeyi aklına bile getirmediler; Avrupa Birliği'nden proje adı altında alınan paralarla yetindi.

Bu süreçte faizlerin dönem dönem yükselmesi de, sermaye sahiplerinin üretimle uğraşmak yerine, özellikle devlete borç vererek, güvenceli bir geliri yeğlemelerine neden oldu. Bu konuda İstanbul Sanayi Odası'nın 500 büyük sanayi şirketinin gelirlerinin kaynaklarına ilişkin verileri çarpıcıdır.

İşsizliği artıran diğer bir etmen, Güneydoğu ve Doğu Anadolu'da köylerin boşalmasıdır. Yaşanan çatışmalardan kaçanlar veya boşaltılan köylerden göç edenler tarımsal faaliyete büyük darbe indirdi. Ayrıca yaşanan çatışma ortamı nedeniyle kamunun finansman açığı büyüdü ve bu açığın borçlanmayla kapatılması nedeniyle faiz oranları yükseldi. Faiz oranlarının yükselmesi ise yatırımları iyice azalttı, işsizliği artırdı.

ABD ve AB'nin dayattığı özelleştirme politikaları da, hem kapanan veya daraltılan işletmelerden işçi çıkarılması, hem de özellikle tarım sektörüne katkıda bulunan kuruluşların kapatılmasıyla kırsal kesimde yol açtığı yoksullaşma ve mülksüzleşme aracılığıyla işsizliğin artmasının önemli nedenlerinden biri oldu. Tekel özelleştirilince, hem sigara fabrikaları ve yaprak tütün işletmelerinde çalışan işçilerin büyük çoğunluğu işsiz kaldı; hem de devletin Tekel aracılığıyla tütün üreticilerine verdiği destek ortadan kalkınca, tütün üreticileri arasında yoksullaşma, mülksüzleşme ve işsizlik arttı.

Türkiye'nin ekonomik ve siyasal açılardan emperyalist güçlere bağımlılığı, Türkiye ekonomisinin yaşadığı bunalım ve 2008 yılının son çeyreğinde başlayan küresel kriz de Türkiye'de işsizlik sorununu büyütülmektedir.

AKP iktidarları döneminde artan işsizliğin en önemli sonucu, yoksulluktur. Sosyal devletin de parça parça tasfiye edildiği koşullarda, artan işsizlik ve yoksulluk, işçi sınıfının sınıf kimliğine ve sınıf bilincine büyük zarar verdi.

Sınıf ilişkilerinin ve dayanışmasının işsizlik sorununa çözüm üretmediği koşullarda, işsizlik nedeniyle yoksullaşan ve çaresizleşen insanlar, iş bulabilmek umuduyla cemaat/tarikat ilişkileri içinde kullandı veya etnik kimliğini öne çıkararak çözüm aradı.

İşsizliğin diğer bir sonucu ise toplumsal çürümedir. Örgütsüzleştirilen toplum yoksullaştıkça, hırsızlık, soygun, gasp, fuhuş, rüşvet, uyuşturucu kullanımı gibi toplumsal hastalıklar da yaygınlaştı. Geçmişte birçok bölgede ev kapıları gündüz kitlenmezken, günümüzde özellikle büyük kentlerde insanların çelik kapılara ve güvenli sitelere sığınmak zorunlu kalmasının arkasında yoksullaşma, mülksüzleşme ve işsizlik sorunları yatmaktadır. AKP iktidarlarının Türkiye'ye verdiği en önemli zararlardan biri de çaresiz insan sayısının artması ve toplumsal çürümedir.

AKP işsizlikle mücadelede piyasanın işleyişini temel aldı. Bu nedenle de, AKP hükümetlerinin uyguladığı politikalar, işsizlik sorununun daha da büyümesine yol açtı. AKP döneminde özellikle eğitilmiş/diplomalı işsiz sayısı hızla arttı.

Türkiye'de eğitim bir dönem "hayat kurtaran" bir araçtı. Bir kişinin bir üniversite diploması elde etmesi, onun kamu kesiminde veya özel sektörde düzenli ve iyi gelir getiren güvenceli bir iş olanağına kavuşmasını sağlıyordu. AKP döneminde emekçi sınıf ve tabakaların bu umudu pompalandı. 2002 yılında Türkiye'de 76 üniversite ve 1 milyon 800 bin üniversite öğrencisi vardı. 2011 yılında Türkiye'de 165 üniversite ve 3 milyon 627 bin üniversite öğrencisi vardı. Yeni üniversiteler açılarak ve mevcut üniversitelerin öğrenci kontenjanları artırılarak, çocuklarına binbir zorlukla üniversite eğitimi verme çabasında olan emekçi sınıf ve tabakaların desteği sağlandı. Ancak bu süreçte emekçiler çocuklarının kurs parasını karşılamada, üniversite eğitimi sırasındaki harcamalarını sağlamada büyük zorluklar yaşadılar. AKP iktidarları yeni üniversite açarken ve mevcut üniversitelerin öğrenci kontenjanlarını artırırken Türkiye'nin insangücü gereksinim projeksiyonlarını dikkate almadı. Ayrıca, verilen eğitimin kalitesinde büyük bir düşüş yaşandı. Bu nedenle, üniversite diplomasının artık "hayat kurtarmanın anahtarı" olma özelliği ortadan kalktı. Birçok üniversite mezunu, (yetersiz de olsa) eğitim gördükleri alanın dışında hangi işi bulabilirse oralarda çalışma çabasına girdi. AKP'nin eğitim politikası, eğitim giderlerini artırırken, eğitimin getirisini düşürdü. Bunun sonucu da büyük harcamalar yapan aileler ve bunalım içindeki işsiz üniversite mezunları oldu.

Ancak AKP, bu sayede, yeni üniversite açarak ve mevcut üniversitelerin öğrenci kontenjanlarını artırarak öğrenci sayısını yükselttiğinde işsizliği de düşürmüştü.

2002 yılında 1 milyon 800 bin üniversite öğrencisi vardı. Bu sayı 2011 yılında 3 milyon 627 bin oldu. Üniversite öğrencisi sayısı bu kadar artmasaydı, Türkiye’de işgücü piyasasına giren ve iş arayan genç insan sayısı yaklaşık 1 milyon 827 bin kişi daha fazla olacaktı. Ayrıca yüzbinlerce lise mezunu, üniversiteden umudunu kesip işgücü piyasasına girecek ve iş arayacakken, üniversite eğitimi olanaklarının sunulması, bu gençleri liseyi bitirdikten sonra birkaç yıl kurslara gitmeye ve çalışma hayatından uzak kalmaya itti. Üniversite sınavı kurslarına devam eden lise ve dengi okul mezunlarının sayısı arttı; bu uygulama da işsizlerin sayısı azalttı. 2011 yılında özel dersanelere devam eden öğrenci sayısı 1 milyon 200 bin dolaylarındaydı. Lise öğreniminin 3 yıldan 4 yıla çıkarılması da işsiz sayısını azalttı.

AKP, diğer alanlarda olduğu gibi, bu alanda da kısa vadede çözüm gibi gözükten uygulamalarla sorunları erteledi ve büyüttü.

AKP döneminde, 4857 sayılı İş Kanununun sağladığı yeni olanaklarla, “kısmi zamanlı çalışma” arttı. Bu uygulama da işsiz sayısının azaltılmasına katkıda bulundu.

TÜİK verilerinin işsizliğe ilişkin gerçek durumu yansıtmamasında diğer bir etmen, “ücretsiz aile işçisi” kategorisidir.

Hanehalkı işgücü anketlerine göre, 2011 yılı Kasım ayında “ücretsiz aile işçileri”nin sayısı 3 milyon 112 bin idi.

Kırsal bölgelerde tarımsal faaliyette büyük bir gerileme söz konusudur; mülksüzleşme süreci hızlı bir biçimde etkisini hissettirmektedir. Çiftçi ailelerinin çocuklarının tarımsal faaliyete katkısı azalmaktadır. Birçok köylü genci gerçekte işsizdir; ancak hanehalkı işgücü anketi yapıldığında, “ücretsiz aile işçisi” olarak gösterilmektedir.

Kentsel bölgelerde esnaf-sanatkarın çocuklarının çoğu işsizdir; ancak bu gençlerin büyük çoğunluğu, dükkanda babasının “gözünün önünde” tutulmakta, çalışıyor gibi gözükmektedir.

Diğer bir deyişle, sayıları bir türlü düşmeyen “ücretsiz aile işçileri”nin büyük ve giderek artan bir bölümü, aile işletmesinde sürdürülen faaliyete marjinal katkısı sıfır veya sıfıra yakın olan bir konumdadır; “gizli işsiz”dir. Birçok aile, çocuğunun “işsiz” olarak gözükmesi yerine, böyle bir görünümü tercih etmektedir.

Üniversite eğitiminde yaratılan umutlar ve gizli işsizlik nedeniyle, Türkiye’de gerçek işsiz sayısı TÜİK rakamlarında gözükten 5 milyonun epey üstündedir. Artan işsizlik AKP’ye karşı tepkiyi etkisizleştiren etmenlerin başında geldi.

Türkiye’de son on yıllık dönemde işsizliğin fazla artmamasında bir neden, yabancı kaçak işçi sayısının azalmasıdır. 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin çökmesinin ardından Türkiye’ye gelen yabancı kaçak işçi sayısının 1 milyon dolayında olduğu tahmin edilmektedir. Ancak Bulgaristan ve Romanya’nın Avrupa Birliği’ne alınmasına, son dönemde Rusya ve Azerbaycan’da ekonomik durumdaki iyileşmelere ve 27.2.2003 tarihinde kabul edilen (R.G. 6.3.2003) 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun cezai yaptırımlarına bağlı olarak, yabancı kaçak işçi sayısında bir azalma görüldü. Yabancı kaçak işçilerin boşalttıkları iş olanakları, düşük ücretle çalışmayı kabullenen yerli işçilerce dolduruldu.

Avrupa Birliği’nin işgücünün serbest dolaşımı konusunda Türkiye’den talepleri doğrultusunda yapılan mevzuat değişiklikleriyle bazı mesleklerde çalışan yabancıların bazı alanlarda istihdam edilmelerinin önü açıldı. Ayrıca yabancı hekim ve öğretmen ithali gündeme getirildi. Ancak bu olanaktan yararlanan yabancı sayısı sınırlı kaldı.

Çalışma izni bulunmayan yabancıyı çalıştıran işverene her bir yabancı için verilen idari para cezası 2012 yılında 6795 TL idi. Ayrıca yabancı işçiye de 679 TL ceza veriliyordu.

Türkiye’de yabancı işçilerin önemli bölümü yaşlı ve çocuk bakımında çalışıyordu. Mevzuatta yapılan değişikliklerle, turist vizesiyle gelenlerin gerekli izni almadan bu işi yapmaları da zorlaştırıldı.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bürokrasisi de bu izinlerin verilmesi konusunda ayak sürüdü. Çalışmasına izin verilen yabancıların sayısı 2007 yılında 9 bin iken, 2008 yılında 11 bin ve 2009 ve 2010 yıllarında da 14 biner oldu.⁷

AKP, işsizlikle mücadele için etkili araçlar geliştirmede. Tam tersine, insanları AKP’ye ve cemaat/tarikatlara kullandırmada işsizliği kullandı. Konut inşaatı ve bölünmüş yol yapımı sırasında yandaş müteahhitler eliyle gerçekleştirilen ek istihdam da sınırlı ve kısa süreli kaldı. İşsizlik sigortası fonunda sermayedar sınıfa aktarılan kaynaklar ise önemli bir istihdam artışına yol açmadı. Başbakan R.T.Erdoğan’ın her işverenin işe ek bir işçi alması yoluyla işsizlik sorununa çözüm üretilmesi önerisi ise ciddiye bile alınmadı.

Sendikaların siyasal alandaki mücadeleyi ihmal etmeleri ve olaylara sınıfsal bakış açısıyla bakmamaları, işsizlik sorununu teknik bir konuymuş gibi ele almalarına yol açtı.

⁷ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, a.g.k., 2011, s.135.